

LA DESCOBERTA DE LA MÚSICA TRADICIONAL DEL PIRINEU. PALMIRA JAQUETTI I L'OBRA DEL CANÇONER POPULAR DE CATALUNYA

Resum

Els Pirineus ja havien estat descoberts per a l'estudi de l'etnomusicologia des del començament dels estudis folklòrics, al segle XIX, ja que el Pirineu era, per als folkloristes, no sols el bressol cultural de Catalunya, com en són testimonis les plantades de tendes del Centre Excursionista de Catalunya (CEC), davant del monestir de Ripoll, en la cerimònia de la seva restauració, sinó perquè el folklore va considerar les altes muntanyes i la seva població com uns llocs privilegiats on l'antiga cultura, l'autèntica, a la qual calia retornar per reforçar la identitat, s'havia quedat varada en el temps.

També hi havia hagut intents anteriors d'estudi sistemàtic (només cal pensar en la recerca de Rosend Serra i Pagès al Ripollès fins al 1929), però és en el marc de l'Obra del Cançoner Popular que trobem una acció sistemàtica, amb itineraris prefixats, memòries de camp i transcripcions fetes directament per músics. Serra i Pagès, al Ripollès, per exemple, havia hagut de fiar la transcripció en la bona voluntat dels organistes. Palmira Jaquetti arriba a aquesta magna empresa a finals dels anys vint del segle XX, i té ella mateixa el doble caràcter de música i de llicenciada en Lletres. Les seves campanyes són modèliques, tant pel volum de feina feta com, i sobretot, per les seves memòries, que en el seu moment li van reportar problemes amb la direcció de l'Obra del Cançoner per la seva gran extensió. Avui dia, tornar a visitar les cases dels cantaires que va entrevistar ens aporta una comprensió més completa de la seva tasca ingent (pensem que va recollir i transcriure més de mil cançons). Les comarques treballades per Palmira Jaquetti van des de l'Alt Urgell, la Ribagorça (aragonesa i lleidatana), els dos Pallars i la Vall d'Aran, fins a l'Empordà.

Palmira Jaquetti sempre va portar la direcció de l'equip, ja fos amb la Maria Carbó o amb el marit, Enric d'Aoust, i l'examen de les seves transcripcions i memòries ens fa veure com va anar aprenent sobre el treball de camp i també com els detalls de la societat que es trobava ens donen avui un material interessantíssim per a entendre l'organització social de les comarques que va visitar. El seu treball és avui dia una font de primer ordre per a l'estudi de la música als Pirineus.

Paraules clau: etnomusicologia pionera, treball de camp, dones investigadores, Obra del Cançoner Popular de Catalunya, Ribagorça, Pallars.

Josefina Roma
Universitat de
Barcelona

Abstract: *The discovery of the traditional music of the Pyrenees. Palmira Jaquetti and L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya.*

The Pyrenees had already been discovered for the study of the ethnomusicology since the beginning of the folklore studies, in the 20th century. The Pyrenees were, for the folklorists, not only the cultural cradle of Catalonia, as we could see when the *Centre Excursionista de Catalunya* (CEC) tents were put up in front of the Monastery of Ripoll, in the ceremony of its restoration, but also some privileged places, as folklore considered the high mountains and their population. In these places the ancient culture, the authentic one, which had been stuck in the past, had to be recovered to reinforce identity.

There had also been previous attempts of systematic study (we must think of Rossend Serra i Pagès's research until 1929), but it is in the frame of the *Obra del Cançoner Popular* where we find a systematic action, with predetermined routes, field research reports and transcriptions done by musicians. Serra i Pagès, in the Ripollès, for instance, had to trust the transcription to the organists' good will. Palmira Jaquetti joined this great company at the end of the 20s in the 20th century, having herself the double character of musician and graduate of Linguistics by the University. Her campaigns are exemplary, both for the amount of work done and, above all, for her reports, which at a time brought her problems with the management of the *Obra del Cançoner* for its large extension. Nowadays, visiting again the houses of the singers who she interviewed provides us with a more complete understanding of her enormous task (we believe she compiled and transcribed more than one thousand songs). Palmira Jaquetti worked in counties which go from the Alt Urgell, the Ribagorça (Aragonese and from Lleida), both Pallars and Aran Valley, to the Empordà.

Palmira Jaquetti always managed the team, with Maria Carbó or with her husband Enric d'Aoust, and the examinations of her transcriptions and reports make us realize how she learnt about field research and also how the details of the society of that time provide us today with very interesting material which allows us to understand the social organization of the counties she visited. Her work is, at present, a prime source for the study of the music of the Pyrenees.

Key words: pioneer ethnomusicology, field research, women researchers, *Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, Ribagorça, Pallars.

La singularitat de la descoberta del Pirineu que proposo rau en el personatge, una dona universitària, poetessa, compositora musical i que, de forma pionera, enceta una recerca d'etnomusicologia als anys vint del segle xx, en diferents comarques, que se situen majoritàriament al Pirineu. Ho fa en el marc de l'Obra del Cançoner Popular, que es proposava, des de 1921, fer una sèrie de recerques en la cultura tradicional, posant-les al nivell d'excel·lència científica de les recerques fetes per tot Europa. Rafel Patxot va ser el mecenes que va promoure unes línies d'actuació i, entre elles, l'Obra del Cançoner Popular, amb el suport de tots els investigadors en Antropologia, Folklore i Música, i amb l'Orfeó Català com a base d'operacions. Després de seguir diverses estratègies, es va emprar tota una xarxa de campanyes de treball de camp, portades a terme per un llicenciat en Lletres i un músic, per tal de transcriure les melodies, cantades o instrumentals, que s'anessin recollint.

Dins d'aquesta empresa gegantina s'emmarca el treball de Palmira Jaquetti (1895-1963). Sota la direcció de Francesc Pujol, secretari de l'Orfeó, que tenia casa a Tremp, emprèn tota una sèrie de rutes pel Pirineu: Pallars, Ribagorça, Alt Urgell, Aran, Ripollès, Empordà, acompanyada per Maria Carbó, el marit, Enric d'Aoust i, un cop extint el matrimoni, amb Mercè Porta i Maria Carbó, i fins ella sola, quan l'Obra del Cançoner s'estronca per la guerra i ha de continuar treballant sense cap subvenció.

Palmira Jaquetti podia haver fet la recerca tota sola, perquè dominava tant el coneixement musical com el literari, però la disposició de l'Obra del Cançoner la dirigeix a fer-la en parelles. Tot i així, és ella la que transcriu la música i la que fa les memòries o diari de camp de tota la campanya.

El que més sorprèn del seu treball és, per una part, la riquesa de contingut de les seves memòries, molt per sobre de les dels altres col·laboradors de l'Obra del Cançoner, cosa que li va valer les amonestacions de la Secretaria de l'Obra, perquè deien que escrivia massa; i en segon lloc, la descoberta que fa dels pobles que visita, de la seva gent i dels seus costums, i també del paisatge. Com a conseqüència d'aquest constant descobriment, la col·lecció de cançons i la metodologia de la seva recerca es van ampliant i fent més sòlides. Aprèn de la societat que descobreix, i això li transforma el seu enfocament metodològic.

Palmira Jaquetti comença a treballar a l'Alt Urgell, d'on provenia el seu pare. El xoc cultural era menor, perquè anava a casa de coneguts i recomanats, però quan va al Pallars o a la Ribagorça, es troba amb la dificultat afegida del gènere. En les campanyes que va fer amb el seu marit, no va trobar tants problemes, però en les que va fer amb noies més joves que ella (va començar als 28 anys) havia de portar la iniciativa i va haver de vèncer molts obstacles. A Areny diu: «L'element masculí, que ací i en molts llocs ens sembla menys intel·ligent que les agredolces comares, no s'atreveia a cor, a fuetejar-nos amb insults. Però on hi ha tres dones, què és com qui diu, un conciliàbul de tres dimonis, tot està permès, i la grolleria, salpimentada amb enginy, es complau en mostrar-se... Ens hem tingut d'inhibir de rotllanes desocupades, de l'agressiva audàcia dels somriures col·lectius.» (*Materials*, vol. XIV, p. 175)

Aquests condicionaments apareixen una i altra volta en les seves memòries, ja que s'ajuntava la novetat de forasters interessant-se per qüestions incomprensibles per a la gent del poble, amb el fet que aquests forasters fossin dones, joves i soles. No sabien on encasellar-les. Havien de començar anant per camins on sols s'hi podia anar amb matxos. Després del treball, a vegades només podien dir que havien fet el que havien pogut. Quan deixa la Ribagorça pel Pont de Montanyana diu: «Des d'ara, donem per acabada la missió d'enguany.

Demà tornarem a Barcelona. Hem fet una recerca inútil [referint-se a les poques cançons aplegades].» (*Op. cit.*, p. 177)

De fet, l'organització de la recerca, amb el pagament d'un preu per cançó, despertava enveges entre els cantants. Fins aleshores, els investigadors de la música tradicional no pagaven els informants, i van veure, amb angúnia, com l'Obra del Cançoner pagava un preu per cançó aportada, capgirant les relacions entre els cantaires i els investigadors, de manera que se'ls emportaven. Palmira Jaquetti parla a Sopeira «del dring del metall que premia les cançons» i, altres cops, diu que les dones veien la paga com una rifa.

La gent no comprenia com els estudiosos de la capital podien sentir-se atrets per les cançons de pobles remots. Així que sospitaven que hi havia algun interès amagat darrere d'una recerca aparentment innocent. Palmira Jaquetti reconeix que no argumenten bé les preguntes als informants. Diu: «Aquells arguments puerils —que per altra part, són els únics que penetren dins del cor (una forma de justificar-se)— que acostumem a fer servir amb eficàcia, avui han trobat un banc de sorra on suaument s'han enfonsat.»

I fins i tot, els arriben a dir: «I diu que són de Barcelona? I venen ací per aprendre cançons? És que no saben llegir? Allà trobarien, en llibres que omplen sales enormes, com qui diu, un rebost ple de blat. Altra cosa deuen buscar! Cançons... excuses! Qui sap!»

I segueix: «Un cor de rialles ofega la tímida defensa de les nostres intencions, coloms blancs que tornen a plegar les ales sobre el pit.» (*Op. cit.*, p. 176)

A vegades, en les seves campanyes dels anys trenta, es troben amb al·lusions a la justícia que farà la República, tot just proclamada, a les dones gandules que no estan treballant, com ho haurien de fer. I és que no entenen el seu treball; ni la Palmira Jaquetti, convençuda com estava del treball que feia, en ambients intel·lectuals, no havia sabut explicar-lo a la gent del Pirineu per obtenir la seva col·laboració i implicació en la recerca. No es creia que hauria de justificar-lo davant d'uns pobles aliens al seu discurs.

Les memòries de descoberta d'aquells pobles a vegades tenen descripcions dures, i dolgues, però sempre amb un toc de poesia que no trobem en altres memòries de l'Obra del Cançoner. Palmira Jaquetti fa de les seves memòries un diari gairebé íntim. A la Ribagorça, a Areny, després d'una cerca infructuosa diu: «Si no saben cançons, n'hi ha per a compadir-los, perquè la cançó és un niu d'alegria, veu lluminosa de felicitat. I qui no canta, no pot somriure ni festejar l'amor.» (*Op. cit.*, p. 175)

Quan troba algú de veu afinada, sembla que tot resplendeixi al seu voltant. Diu a Sopeira: «Marçoleta, dolça com una flor a la vora d'un cingle, dona de mamar, tot cantant. Fa goig veure-la riure, amb les seves dents blanques, tota tendresa. Però no li cal l'èxit i la troballa

d'un bon cantant. També agraeix la bona voluntat.» A Areny diu: «Ens acompanya una doneta dolça i senzilla —qualitats que sempre van juntes i unides. Al final canta amb veu cansada i maldestra, flor boscana, esforç de comprensió i de voluntat més que d'habilitat i memòria.» (Maria Oliva Ferrer de casa Agustinet d'Areny, 70 anys) (*Op. cit.*, p. 175)

La descripció dels cantants és tan completa que ens dona tots els detalls de cada personatge. Així, a Vilaller (1929) ens descriu Maria de la Tonya, que acut amb una cançó que s'havia descuidat en una sessió anterior, i era la més bonica: «La diu amb la mirada fixa en l'espai, com si contemplés l'eternitat, gairebé sense obrir els llavis, entre dents.» (*Materials*, vol. XI [2001 (1929)], p. 28).

Mn. Puntí, que, rebia i llegia les memòries, renyava la Palmira Jaquetti perquè les seves memòries eren molt més extenses que les altres. És cert que les seves descripcions dels paisatges, de les etapes dels viatges, tenyides per les seves emocions, semblen fora de lloc en un treball científic, però no hem d'oblidar que va escriure diversos llibres de poesia, i a més, les seves descripcions inclouen dades que avui ens són d'una gran utilitat. Pel camí d'Areny, després de queixar-se de la set i les mosques que hi ha dins dels cànirs, ens diu: «Pel camí hem trobat una deu i encara que bevent com els mals israelites, l'aigua ens retorna la pau a l'esperit.» (*Op. cit.*, p. 174) D'Areny diu: «Vila gran, sedosa amb les seves flors als balcons esclatant de clavellines, costeruda, ben guarnida d'alternances d'ombra i claredat, amb la mel d'un sol tupit i insistent, vila àvida d'engrandir-se i convertir-se en ciutat.» (*Op. cit.*, p. 175)

Per ella coneixem la dificultat de trobar un llit sense xinxes en gran quantitat de pobles; sobretot, el caràcter de les persones amb qui tracta i que descriu amb una agudesa extraordinària, com aquella dona a la qual descriu com a lleona quan tracta de renyar la canalla, però que els nens han après que rere el posat de lleona hi ha una ovella. També aprenem sobre els jocs dels infants. A Montanyana, «cada nen juga amb un ocell arrencat del niu, al que lliguen d'una poteta amb un fil, cosa que els fa remoure's i sagnar». I ella amb sa companya, «alliberen els innocents, perquè entre dues morts, és preferible la natural, que ofereix com un naufragi, l'escull de mil possibilitats de salvació».

També ens parla de la inoportunitat de les migdiades que escurcen les hores hàbils per anar per les cases. Parla de les excuses de la gent, i ens descriu els menjars, les olors, textures, indumentària i pentinats. Les vetllades nocturnes que allarguen el dia, quan elles, que no han fet migdiada, cauen de son. Fins i tot els plens municipals en la casa on s'hostatjaven, les festes i el ball. Algunes situacions, de misèria extrema, de malformacions i malalties la fan estremir i horroritzar-se. El perill de contagi en una casa on l'amo té tuberculosi i d'on volen marxar sense ofendre'l. A Montanuy «la cantaire, que tenia aquell gest intel·ligent, inconfusible, ens diu que ha perdut una mula i ens l'hem trobat desfeta en plors».

A l'endemà, ens informa que no poden seguir amb la cantaire perquè la mula ha aparegut morta (*Materials*, vol. XI (2001 [1929]), p. 29). És a dir, que ens transmet, filtrada per la seva sensibilitat personal, però augmentada per la seva intuïció poètica, tota la realitat que troba, de manera que avui podem reconstruir el moment i l'emoció i la gent amb les seves veritables cares. Les seves memòries, gens apreciades en el seu moment, ens compensen dels anys que no hem pogut gaudir de l'Obra del Cançoner, desaparegut tant de temps. Pel que fa a les transcripcions musicals, les he cantat força vegades a la gent dels pobles que podia recordar-les i les han reconegut com a fidedignes.

Un aspecte que mereix una reflexió en la contribució de Palmira Jaquetti a l'Obra del Cançoner Popular, és la possibilitat de veure com va aprenent estratègies metodològiques en el decurs del treball, ja que ella es va dedicar en gran mesura a les poblacions pirinenques i detalla els seus èxits i fracassos, tot corregint actituds equivocades, com quan veu que ha d'apuntar en la fitxa de cada cançó de qui l'ha après el cantaire. Altres vegades, l'enfoc inicial de l'Obra fa arrossegar equivocacions al llarg de la recerca. Així, a Montanuy, ens conta que les cançons en català les hi ha cantat una noia, Teresa Saura, de casa Roqué, de 27 anys, que les va aprendre guardant el ramat d'una companya procedent de Benés (*Op. cit.*). És a dir, que la difusió només la valora si ha tingut lloc en el passat. En canvi, no recull la quantitat de jotes i cançons en castellà que cantava la gent, cosa que li fa perdre la proporció del que es canta en català.

Alguns comentaris de com va aprendre a iniciar la conversa amb una possible cantaire són d'una gran importància. Ens diu que començava preguntant per la cançó de «La Porqueirola», la balada que conta com una noieta casada fora del seu poble és obligada a guardar els porcs i convida-hi, per la sogra, en absència del marit, que és a la guerra. Quan aquest torna, tot es redreça i ella és compensada davant de la malvada sogra. Aquesta cançó, les dones l'apreciaven molt perquè retratava la situació de les dones casades fora del poble i sota el poder de la sogra omnipotent. Palmira Jaquetti va copsar aquesta condició de les joves i l'emprava per guanyar-se la seva confiança.

Les memòries de Palmira Jaquetti, que va recollir unes 1.500 cançons, són avui dia una font de coneixement de les societats que es va trobar als pobles dels Pirineus, i en contar-nos els seus triomfs i desenganys, les dificultats i èxits, ens fa transparent la metodologia emprada alhora que la seva sensibilitat poètica li fa recórrer per la intuïció camins que altres investigadors de la mateixa Obra van fer de manera menys afortunada.

Aquesta comunicació està emmarcada en la recerca del Projecte: FFI2009-08202/FILO del Ministerio de Ciencia e Innovación, dirigit per la Dra. Carme Oriol: *La literatura popular catalana (1894-1959): Protagonistas, actitudes, realizaciones.*

Bibliografia

MALUQUER I SOSTRES, Joaquim (1994). *Rafael Patxot i Jubert, mecenes i científic*. Barcelona: Ed. Pòrtic.

MASSOT I MUNTANER, Josep (1993-2010). *Materials. Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, vols. IV, V, VI, VII, IX, X, XI, XII, XIV, XVI. Barcelona.

